

Укрита злість, облудлива покірність...

Леонід Мосендз

Д-ру М. М.

Нога мене дуже боліла. Бо на ховзькому моху підошви моїх черевиків цілком вигладилися, на схилі я послизнувся й вивихнув суглоб. З нестерпним болем я таки доліз у долину до колиби. Зручний вівчар— костоправ вправив мені на місце суглоб. З опухлим клубом я мусів би посидіти в нього два-три дні.

Але моїй відпустці був уже кінець. Через день приходив останній термін, коли я мусів приступити знов до праці. До найближчої залізничної станції було доброго ходу принаймні вісім годин, Куди мені соватися в таку путь пішака! Коней у колибі не було. Не було кого за ними й післати.

Отож, не зважаючи на недужу ногу, я все таки вирушив рано з гостинної колиби. Хоч як умовляв мене залишитися старий вівчар, але я знав лише одне: мушу найпізніше завтра ранком бути в поїзді...

До Волосатого, найближчого села, було через кряж чотири години ходу для здорових ніг. Але я волівся цілий день. Пройду чверть кілометра й відпочиваю пів години. Знову чверть кілометра і знову відпочинок. Такого повільного туриста не бачили, здається, карпатські гори ще ніколи.

Місяць уже високо стояв над кичерами[5]), коли я нарешті ступив на край села. Звідси до залізниці поїду вже на підводі. Поїзд відходив ранком і було ще досить часу.

Та біля першої хати довелося мені спинитися, щоб боронити себе. Не лише ціпком, але й ногами: недужою так само, як і здоровою. Бо якісь півдикі, волохаті рудьки з насолодою завзяття опали мене з усіх боків. Я відбивався як міг, але це ще більше лютило навіжену зграю. Пси просто скаженіли.

З близьких дворів наспівала до них численна допомога. А довколiшні хати стояли глухі, темні, мовчазні, немов вимерлі. Немов не їхні пси намагалися роздерти необережного подорожнього.

Моя бльокада могла тривати вічність. Нарешті я почав гукати, але не на псів, а до людей. І це допомгло. Рипнули двері темної хати й висока постать повільно наблизилася до воріт.

— Хто там?

— Та відженіть псів...

— А хто ж це там?...

І цей рівний голос і байдужість до мого забльокованого положення були б, може, мені й комічні, якби не небезпека, що загрожувала моїм штанам і моїм литкам. Флегматична поведінка вуйка на мить перенесла з цієї гірської долини мене аж над Дніпро... Там так само мої земляки бували байдужі до положення захожого. На жаль,

лише свого... Тому, мабуть, і опинився я в цих долинах як чужинець... Одначе на ближчі паралелі не було часу.

— Та стонадцять чортів у ребра! Кажу бо, відженіть псів!...

Грізний і рішучий тон поділав. Постать рипнула ворітьми, довгий кий опинився в її руках. З скавулінням порозбігалися пси. Я з полегшенням віддихнув і пошкандибав у двір. Так відродно й солодко було сидіти на колодах під плотом, простягати натруджену ногу, зняти важкий наплечник.

Я коротко оповідав господареві, хто я, звідки, і висловив побажання ще сьогодні дістатися до залізниці. Він мав мені подбати про підводу. Я заплачу. Він мовчки слухав, стоячи перед мною, високий і стрункий, як смерека в затишному лісі. А поки я говорив, з хати поволі виходили її мешканці. Швидко я був оточений цілим гуртом. Спочатку наблизились діти. Малі, півзаспані, в довжезних сорочках, стояли вони півколом біля мене. У світлі місяця їхні очі блищали притаєним зацікавленням. Безвітряне тепле повітря не ворухало ані волосинкою на їхніх голівках. Мовчазні й нерухомі, здавалися вони мені як "нехрещені діти" з моїх дитячих уяв. За ними прийшли жінки й стали одаль, темні й безформні у сутінку підстрішшя.

Мене слухали мовчки, не перебиваючи. Немов би й не слухали. Якусь атмосферу сторожкої нехоті, впертого, нездоланного недовір'я відчував я довкола. Та до нього я звик. За добу своєї подорожі цими долинами й пляями, я пересвідчився, що так дивилося на зашого все населення цього краю. Мало рацію. Від віків замкнене в гірських долинах, чи заслабке, чи запасивне для активного опору, воно лише цим недовір'ям боронилося від сусідової загарбливості. Недовір'я було його найміцнішою зброєю. І нарешті стало другою природою цього племені. Природою нерухомо-впертою, нездоланно-пасивною. Як ті його праліси, що шелестом недовір'я зустрічають кожного, хто хоче заглибитися у їхню тишину. Бувало, що й чужинець відступав перед ними, перед таємничістю їхньої важезної мовчанки.

Під цією ж статичною нехиттю, мав я нагоду пересвідчитися, була захована безодня ненависти до всього, що не вийшло з цих карпатських долин. Та ненависти не чинно-палаючої, не тієї ненависти, з якої зроджуються великі чини й тривкі цілі. Але ненависти вперто захованої, глибоко закопаної під кількома шарами байдужості й нехоті. І тим сильнішої, чим менш на поверхні видимої...

Тут, у цих карпатських долинах, зрозумів я, що, мабуть, мав на думці поет, коли говорив про "укриту злість", яка стала уділом мого народу...

Минуло досить хвилин мовчанки. А опісля десь з-під катраги збоку висунулася ще довша постать, ніж та, що стояла перед мною, і поволі наблизилася до нас. Відсунувши дітей, вона зупинилася проти мене в повному місячному світлі. І я бачив, що це старий верховинець, сивий, увесь у зморшках, дід, обсмалений сонцем і вітром полонин. Рівний і цупкий, він, здавалось, давно розминувся з роками. Ті пішли своїм шляхом, а він залишився тут сам, зав'ялений і висушений, аж до віку. Бук-насічник серед молодого ліску на галяві.

— Слава Ісусу!

— Слава на віки.

— А хто ви?

— Подорожую по ваших горах...

Хвилина тиші. З-під навислих брів не видно очей.

— А чи ви будете пан?

Якби не ця врочистість цілого оточення, я б зареготався на все село. А так, треба було відповісти. Звичайно, притакуюче:

— Та пан. Або що?

— Та розмовляєте ви по тутешньому...

Я вже розумів... І знов було мені не до сміху. Цілий світ їм, тут у горах, поділився на "тутешніх" і чужих. Перші були лише з їхнього, тубільного роду. Того роду, що мав право бути паном цих гір, полонин, лісів. Але це право заспав, прогаяв, пропустив. Чужі, нетутешні руки вхопилися за його права. А сам він став у себе вдома лише жебраком.

І знов, заслабкий, чи запасивний, поглибив він безодню своєї укритої злости. Чужинці її не лякалися. Вони таки ставали поволі панамі над його землею й сягали загарбливими руками по його душу. А він, "тутешній", віками зрезигновано дивився на панування чужинця й нарешті погодився: ніколи "тутешньому" не бути паном, не підвестися на справжнього володаря своєї землі й душі.

Тому в слово "пан" укладає цей рід цілу гаму найрізніших понять. Крім інертної погорди до загарбників, ще й зовнішній пошанівок раба до свого володаря.

Пан!... Пан приходить з півночі й з півдня, зі сходу й заходу! Він приходить переконаний і переконуючий, що Бог і доля післали його визволяти цей гірський рід, навчати, відроджувати й визискувати. За це він бажає лише покори й тільки покори. Він дає цьому роду право бути покірним! Для непокірних він має теж право: право звиснути на панських багнетах. Перше право — покори — безпечніше... І рід удає з себе тиху й покірну отару, під овечим руном приховуючи невживані вовчі м'язи...

Так! Тут, у цих долинах, відгороджених від світу й долі, зрозумів я, як ніколи, до болю близько й нестерпно, ще й другу половину поетової характеристики: "облудливу покірність"...

Мене згодилися відвезти до залізниці. Старий пішов запрягати. Авдиторія розійшлася. Мене запрошували до хати, де видно було, як німечний каганець безнадійно змагався з темрявою кутків. Але з тиші й свіжости подвір'я мені не хотілося в духоту житла. І я залишився сидіти на колодах.

Місяць високо стояв над хатою, ясний і чіткий, якого ніколи я не бачив на рівнинах. Гори атраментом залили обрій. Виразно-близько шуміла річка. Промовляли лише стихії наймогутнішим своїм голосом: тишею. І мені було так, ніби це я єдина жива істота стаю свідком, як іде ніч через причаєну гірську землю...

За півгодини віз виїхав за ворота. Коні дрібними кроками йшли вгору, легкий віз підстрибував на камінні. Але мені вигідно було сидіти, майже лежати, на м'якому оберемку сіна.

Спочатку ми їхали мовчки. Але дорога весь час йшла вгору, кіньми не треба було керувати, і мій візник, старий верховинець, півобернувся до мене. Почалася розмова. Дивно недовірлива розмова, більш подібна до судового допиту, ніж до балачки. Допитувався старий. Запити, обережливі й заскочливі, ніби обмацували з усіх боків мою "панську" істоту. Вони, здавалося, мали одну ціль: з'ясувати нез'ясувальну дійсність: як пан міг бути одночасно і "паном" і признаватися до "тутешності"...

Я відповідав старому, не подаючи й вигляду, що розумію його недовірливу зацікавленість. І коли всі запитання були поставлені й відповіджені, ми знов замовкли. Тепер я вже добре приглянувся дідові. Враження залишалося те саме: статична сила, недовірлива відчуженість причаєна нехить. Тавро!

У гострому світлі місяця я пересувався очима по його постаті й нарешті зупинився на його руках, що тримали віжки. І здивувався. Ті руки, зморщені й жилаві, були непропорційно малі до цього могутнього тіла. Аж ніяково було дивитися, що такий ломихребет мав руки панянки...

Дід знов відвернувся від мене й дивився вперед, часом стріпуючи віжками. Але раптом струснув ними сильніше, замотав об край люшні й цілим тілом обернувся до мене, немов приправляючись до якогось учинку.

Нічого не розуміючи, трохи вже збентежений, я дививсь, як поволі підносить він угору обидві руки. Простяг їх, випростав, нарівняв. Довгі, з вузькою п'ястю, гостро зарисовуючись проти місячного неба, пнялись вони напружено вгору, немов до присяги, чи для проклону. Дід затряс ними, раптово спустив долі й заговорив знов. Але голос його був уже цілком інший, ніж той недовірливий тон, яким він розмовляв раніш. Видавалося, розкрилася безодня, в якій була захована його "укрита злість". Тепер, нестримувана "облудливою покірністю" вибухла вона такою силою ненависти, що я аж перелякався:

— Оцими руками я добив його! Забив, як скаженого пса!... Оцими руками! ...

Він простяг свої руки до мене. М'язисті, сухі, покручені п'ясті тріпалися майже біля самого мого обличчя. А палке шепотіння шелестіло до вух:

— Оцими руками... Оцими...

Не соромлюся признатися, що я злякався. Та й хто б не злякався, будиши недужий серед гірської самотини, Сам на сам з велетнем, що так сильно несподівано й гостро починає звірятися з своїм душогубним минулим.

А дід, не помічаючи мого замішання, або й не звертаючи на нього уваги, присунувся до мене ще ближче й говорив далі, майже мені в обличчя..

Була це стара, занадто добре знана цим горам історія. Давня й нова одночасно. Може, лише трохи відмінна переведенням у цій модерній добі гуманізму й поступу. Проте проста й грізна, як гірські праліси.

Започаткував її пан. А паном був жид. Світовий зайда, нахабний і ненажерливий визискувач, що своєї батьківщини не мав і чужою погорджував, вибрав він ці карпатські долини за своє кубло. Його ціллю було багатство, а знаряддям ошуканство, визиск, горілка й екезеція. Гірський рід став його рабом. Раніш запродав йому маєток, а

опісля й утоплену в горілці душу. То це він, головно він, жид-зайда прищепив йому глупу, безсилу ненависть, що зближує людину до рівня загнаного в хаші безборонного звіра.

У такі хаші ненависти й одчаю був загнаний колись і дід.

Було це давно. Він був тоді ще молодий. О, гей! .. Одружився... Почав ґаздувати. Все, як з діда-прадіда. Спочатку велося добре. Був хліб, було й до хліба. Але прийшов неврожай, худоба майже вигинула. Не було навіть на глевкий малай і не було нізвідкіль помочі...

Ні, була. Лихвар-жид давно пропонував її. Він давав гроші й не потребував ніякого проценту. За процент брав лише худобу. Увесь приплід, який дасть вона від хвилини позички, буде його, шинкаря. Верховинцева ж повинність доглядати, плекати ту худобу, щоб завжди була до лихваревого розпорядження.

Довго опирався тоді дід. Але не було іншої помочі. Уже майже ціле село було так у шинкаревих руках. За глевкий малай, що не ситив, а лише забивав почуття голоду, за горівку, що не тішила, але давала лише оману втіхи... І нарешті дід таки пішов до шинкаря й поставив при свідках свій підпис-хрест на списану умову...

У горах, як день не приходить на день, так і рік на рік. По роках голодних приходять роки тучні. Аж занадто тучні. Ніби раптово згадує Господь на свою забуту землю і роками плодючими починає надолужувати попередню біду й страждання... Так було й тепер.

Знов були добрі зарібки в лісах і на рівнині. І врожай на полях. І багатий приплід худоби. Все множилося, як не бувало ще, здається, ніколи. Але все множить для лихваря. Був то його врожай, його худоба, його зарібки й зиски. Але все йому було мало. Все було мало тим страшним параграфам, що вискакували з кожної підписаної колись умови, з кожного колись з'їденого кусника малаю, грудки соли, чарки горілки. Хто цьому не вірив, хто опирався — було ще гірше. Екзекутори й жандари вчили ворохобника обов'язків.

Дійшло й на діда. Хотів він продати трохи худоби — не смів. По власноручно підписаній умові вся вона вже належала жидові. Але таки не побоявся й продав. Прийшов суд, параграфи, і він програв. Мусів програти. Панське право не для тутешніх. Треба було платити, але не було чим. Прийшов екзекутор і продав, що далось продати. Усе закупив шинкар.

Він затяв зуби й кинувся по судах. Ходив до міста, висиджував по смердючих адвокатських передсінках, ставив без числа незграбні хрести підписів на численних крутійських паперах. На тих хрестах розпиналася його надія на право, право й справедливість. Знов усе програвав. І остання екзекуція продала його обістя. Закупив його знов той самий лихвар...

За річне комірне пропонував йому потім залишитися в його власній хаті. Але залишатися вже не було кому. Бо ще раніш померла жінка, а за нею й діти. Панські параграфи виточили з них кров і душу. Навіщо ж самотньому вдівцеві хата?...

Як скінчився тоді публичний торг, і кілька господарств стало власністю коршмар'я,

і кілька таких, як він, вчорашніх газдів стали шинкаревыми наймитами, — всі пішли до коршми. Лише він намірився просто в гори. Блукав там цілий тиждень. Що робив? Думав. Про що?...

На це дід не міг дати вже тепер відповіді. Не міг би, мабуть, дати й тоді. Рішаючи думки й невідкличні рішення не творяться ніколи в свідомості. А на власну підсвідомість не маємо слів...

Але за тиждень блукання по горах він появився в селі. І всі з острахом уступали дорогу обдертому, грізному привиду, що в образі людини простував через село...

Була неділя, підвечір. Ціле село було в коршмі. Не можна було протовпитися. Але раптово утворився мовчазний прохід від дверей до стійки, за якою стояв шинкар. Не бачачи нікого, не обертаючи голови ані вправо ані вліво, мов сліпий, вп'яливши очі вперед, підійшов привид до стійки. Не промовив ані слова, не зробив ані одного попереджуючого руху. Лише раптово простяг обидві руки... ось так... ось так... Вони зціпилися на шинкаревому горлі...

Потім усе затерлося в його пам'яті. Не пам'ятає він, як відірвали його від перекрученої шинкаревої шиї, як довели до міста, як судили. Він мовчав на слідстві, мовчав на суді. Не обвинувачував і не виправдувався. Мовчав. Але за нього говорило ожебрачене село — сувора дійсність гірської долини. Була це страшна й переконлива оборона. Проти нього говорив страх, страх визискувачів перед рабами... Лише цим конфліктом міг я собі пояснити, що він дістав лише досмертну в'язницю... Потім побігли роки... Війна... Помилювання...

Дід замовк. Але я навіть не помітив зразу, що він перестав оповідати. Я не бачив ночі й не відчував оточення. Я бачив дні голоду, одчаю, визиску й безвихідности... Я бачив звіра, що затравлений, вже майже добитий, ще робить останній скок, щоб втягтися в мучителя останнім, безплідно-безнадійним скоком!... І цим звірем була людина!... Людина з мого роду!...

Страх мій проминув, ніби ніколи й не бувало. Та й кого я мав боятися?

Дід мовчав. Він знов одвернувся від мене і, здається, понад голови коней намірився зором на гірський обрій. Мовчав і я. Ми не мали вже про що розмовляти...

Місяць помітно посунувся долі, далеко в долині заблимали вогні залізничної станції. Коні почали присідати на задні ноги. Гальмо закрипіло по жорстві. Старий закрутив важки за руки. Почався спуск...

Нарешті ми були біля залізничного двірця. Але до поїзду було ще добрих пару годин. На чекання — багато, а на спання мало. Я відчув голод, і ми почали глядіти ближчу коршму. Вона була біля самого двірця. Старий дав коням сіна... Ми ввійшли до брудного, зачадженого тютюновим димом покою. Два верховинці спали за столом, поклавши на руки розпатлані голови. За стійкою куняв жид-шинкар. Прочунавши, він зустрів нас низькими поклонами. До мого діда вони напевно не відносилися.

Я сів у кутку і замовив вечерю. Шинкар знов уклонився і швидко приніс для діда хліба й вкрав йому кусень ковбаси, що сумно звисала сама-однісінька з брудної полиці. Він поставив перед ним і склянку горілки та розпучливо нахилився до мене:

— Пробачте, пане. Дуже прошу, пане, пробачте! Я не маю для пана нічого. Усе вийшло...

— Як нічого?... Та дайте мені ковбаси! Аджеж ще маєте?

Шинкар ніяково переступив з ноги на ногу й ще ближче підступив до мене.— І ковбаси немає, пане.

— Як немає? А це що? почав я вже обурюватися, показуючи пальцем на дідову вечерю.

— Прошу пробачення, пане, — знизив ще більше голос, майже зашепотів шинкар. — Але ця ковбаса не для пана. Пан не будуть її їсти... Це лише для тутешніх...

Він винувато тер руки й винувато вклонявся, ніби не знаючи, як вибачитися перед паном, що не має нічого для панських уст і шлунка, а все лише для тієї невибагливої й покірної отари, що зветься "тутешніми".

Що було робити? Я витяг ще решти своїх запасів і попросив чарку горілки. Але й ця горілка була лише для "тутешніх". Та все ж з окремої шафки приніс мені шинкар чарку "панського" питва...

Я швидко наситився, але дід у кутку ще поволі дожовував. Коршмар почав куняти за стійкою. А я знов приглядався старому. Він побожно споживав "тутешню" вечерю, і лице його було простим лицем насиченої людини. Нічого, крім насолоди споживання не було ані в тих рисах, ані в сивовійних очах. Немов не він це перед годиною оповідав мені жорстоку гірську драму, ім'я якої було й залишилося: "Укрита злість, облудлива покірність".